

PAPER DETAILS

TITLE: Yahudilikte Monoteist Inancin Ifadesi Olan Sema'nin Önemi ve Anlami

AUTHORS: Muhammed GÜNGÖR

PAGES: 386-418

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2623387>

Yahudilikte Monoteist İnançın İfadesi Olan Şema'nın Önemi ve Anlamı

Muhammed GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,

Dinler Tarihi Anabilim Dalı

Assist. Prof., Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences,

Department of History of Religions

Kırıkkale, Turkey

muhammedgungor.tr@gmail.com

orcid.org/0000-0002-1228-0869

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 19 Sayfa / Pages: 386-418

Atıf / Cite as: Güngör, Muhammed. "Yahudilikte Monoteist İnançın İfadesi Olan Şema'nın Önemi ve Anlamı [The Importance and Meaning of the Shema, the Expression of Monotheistic Belief in Judaism]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 19 (December 2022): 386-418
<https://doi.org/10.18498/amailad.1168748>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Importance and Meaning of the Shema, the Expression of Monotheistic Belief in Judaism

Abstract

The fact that God is one and has no equal is a belief that all Jews must believe. In Judaism, the sentence expressing this belief and the sentence that comes after it and mentions the love of God are mentioned in the Torah and are known as Shema. Essentially, the Shema consists of three texts in various parts of the Torah. Jewish clergy recognized the connection between these three texts and brought them together. Thus, the Shema, which gained a wholeness, gained a distinctive character of its own. In this study, the most important sentence of the Shema, which also reflects the title of the study, is Deuteronomy 6/4 (Listen, O Israel! The Lord our God is the only Lord) and Deuteronomy 6/5 (you will love the Lord our God with all your heart, with all your soul, with your strength) is emphasized. Texts other than these are excluded from the scope of the study. As a result of some discussions, the Shema was created by bringing together the relevant texts towards the end of the 2nd century and has been said as a whole until today. Shema reading is the holiest and most important practice in Jewish life. Because the Shema is considered the essence of the Jewish creed. The Shema is a confession of the Jewish faith more than a prayer. According to Jewish belief, the Shema refers to the dialogue between God and the Jews on Mount Sinai. In this context, the Shema is the call of God and the response of the Jews to that call.

Schema is also a political discourse for Jews. It is said that the Jews never let the Shema down their tongues until their last breath. As a matter of fact, it is pointed out that even if all traces of Jewish identity are lost, Shema will retain its place in Jewish memory. As a matter of fact, Jews taught their children Shema even under the most difficult conditions. On the other hand, it is also known that Shema was used to provide moral support to Jewish patients. It is accepted that the first words of Shema have a protective power as well as a healing quality. The Word "Listen" in the first sentence of the Shema (Listen, O Israel! The Lord our God is the only Lord) refers to obedient listening. Listening also means listening carefully and thinking about the subject, understanding and comprehending. Because the listener not only hears the words of the speaker, but also becomes aware of the deep meanings underlying those words. The word "Israel" in the Shema refers to the entire Jewish nation that Moses called to "hear the unity of God." The first sentence of the Shema also clearly expresses the monotheistic belief in Judaism: "God is one". In Jewish thought,

monotheism means that there is no god but Yahweh. The following second sentence of the Shema (Deuteronomy 6/5) is also frequently repeated: "You shall love the Lord our God with all your heart, with all your soul, with all your strength." This statement emphasizes that a Jew should not only seek God's good pleasure, but also develop a loving relationship with God. According to Jewish belief, loving God is an act of worship. Recognition of God's oneness necessitates love of God. According to the generally accepted view, the love meant here should be a concrete love, not an abstract one. Concrete love, on the other hand, should be a concrete sign of fidelity, such as "obedience to God's law". On the other hand, the phrase you will love God "with all your heart" refers to all the passions of a Jew, including cognitive as well as emotional. In addition, with the command "You shall love God with all your might", Jews are asked to love God enough to sacrifice their possessions for God. However, the extent of the sacrifice to be made is a matter of debate. According to the most extreme view expressed in this regard, Jews are asked to give up all their material possessions for their faith and love for God.

Keywords: History of Religions, Judaism, Shema, Belief in God, Monotheism

Yahudilikte Monoteist İnancın İfadesi Olan Şema'nın Önemi ve Anlamı

Öz

Tanrı'nın bir olduğu, eşinin ve benzerinin olmadığı hususu bütün Yahudilerin iman etmesi gereken bir inançtır. Yahudilikte bu inancı ifade eden cümle ve bununla alakalı olup devamında gelen ve Tanrı'nın sevilmesinden bahseden cümle Tevrat'ta geçmekte olup *Şema* olarak bilinmektedir. Esasen *Şema*, Tevrat'ın muhtelif yerlerinde yer alan üç metinden oluşmaktadır. Yahudi din adamları bu üç metin arasındaki bağlantıyı fark ederek bunları bir araya getirmişlerdir. Böylece bir bütünlük kazanan *Şema*, kendine özgü ayrı bir mahiyet kazanmıştır. Bu çalışmada ise *Şema*'nın çalışmanın başlığını da yansıtan en önemli cümlesi Tesniye 6/4 (Dinle ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir) ve bununla yakın ilgisi olan Tesniye 6/5 (Tanrımız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz) cümlesi üzerinde durulmuştur. Bunların dışındaki metinler çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. *Şema*, birtakım tartışmaların neticesinde, II. yüzyılın sonlarına doğru ilgili metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş ve bir bütün halinde günümüze kadar söylenegelmiştir. *Şema* okuması, Yahudi hayatındaki en kutsal ve en önemli uygulamadır. Zira *Şema* Yahudi amentüsünün özü

kabul edilmektedir. Şema, bir *duadan* daha çok Yahudi *imanının ikrarı*'dır. Yahudi inancına göre Şema, Tanrı ile Yahudilerin Sina dağındaki diyaloglarına işaret etmektedir. Bu bağlamda Şema, Tanrı'nın çağrısı ve Yahudilerin bu çağrıya verdiği cevaptır. Şema aynı zamanda Yahudiler için politik bir söylemdir. Yahudilerin son nefeslerine kadar Şema'yı dillerinden hiç düşürmedikleri anlatılmaktadır. Nitekim Yahudi kimliğine ait bütün izler kaybolda dahi Şema'nın Yahudi hafızasındaki yerini muhafaza edeceğine dikkat çekilmektedir. Nitekim Yahudiler en zor şartlarda dahi çocuklarına Şema'yı öğretmişlerdir. Öte yandan Şema'nın Yahudi hastalara manevi destek sağlamak amacıyla kullanıldığı da bilinmektedir. Şema'nın ilk kelimelerinin iyileştirici vasfının yanında koruyucu bir gücü olduğu kabul edilmektedir. Şema'nın ilk cümlesi olan "Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dır" ifadesinde geçen "Dinle", itaatkâr bir dinlemeyi kastetmektedir. Dinlemek, hassas bir şekilde dikkatlice dinleyip konu hakkında düşünmek, anlamak ve idrak etmek anlamlarına da gelmektedir. Zira dinleyen kişi, konuşanın sadece sözlerini duymakla kalmayıp o sözlerin altında yatan derin anlamların da farkında olur. Şema'da geçen "İsrail" kelimesinden kasıt ise Musa'nın "Tanrı'nın birliğini iştımleri" için çağırdığı bütün Yahudi milletidir. Şema'nın ilk cümlesi aynı zamanda Yahudilikteki monoteist inancı da açıkça ifade etmektedir: "Tanrı tektir". Yahudi düşüncesinde monoteizm, Yahve'den başka bir tanrının olmadığı anlamına gelmektedir. Şema'nın şu ikinci cümlesi (Tesniye 6/5) de sıkça tekrar edilmektedir: "Tanrımız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz." Bu ifade bir Yahudi'nin Tanrı'nın rızasını gözetmesi gerektiğini belirtmesinin yanı sıra Tanrı ile arasında sevgiye dayalı bir ilişki geliştirmesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Yahudi inancına göre Tanrı'yı sevmek bir ibadettir. Tanrı'nın birliğinin kabul edilmesi, Tanrı'nın sevilmesini zorunlu kılmaktadır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre burada kastedilen sevgi soyut değil somut bir sevgi olmalıdır. Somut sevginin ise "Tanrı'nın şeriatına itaat" gibi sadakatin somut bir işareti olması gerekmektedir. Öte yandan, Tanrı'yı "bütün yüreğinle" seveceksin ifadesi duygusal olduğu kadar bilişsel unsurları da kapsayacak şekilde bir Yahudi'nin bütün tutkularına işaret etmektedir. Ayrıca "bütün gücünle seveceksin" emriyle Yahudilerden sahip oldukları mal varlıklarını Tanrı için feda edebilecek kadar Tanrı'yı sevmeleri istenmektedir. Ancak yapılacak fedakârlığın hangi boyutta olması gerektiği tartışma konusudur. Bu hususta dile getirilen en uç görüşe göre Yahudilerden gerek inançları gerekse Tanrı'ya olan sevgileri için sahip oldukları bütün maddi varlıklarından vazgeçmeleri istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Şema, Tanrı İnancı, Monoteizm

Giriş

İslam dininde Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şehadet gibi Allah'ın birliğini kısa ve öz bir şekilde ifade eden cümleler Yahudi inancında da görülmektedir. Yahudi inancının özünü vurgulayan bu ifadeler Yahudilerin dilinde her zaman yer edinmiş olup “Şema” olarak bilinmektedir.

Yahudi halkının en önemli aksiyomu olarak gösterilen¹ Şema, Yahudi inanç esaslarının özü kabul edilmektedir.² Şema'nın en önemli cümlesi olan “Dinle ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir”³ bütün Yahudiler tarafından bilinmekte⁴ ve Yahudi yaşamındaki en kutsal ifade olarak kabul görmektedir.⁵ Yahudilikte Şema, Tanrı'nın tek olduğunu vurgulayan en önemli cümledir.⁶ Başka bir ifadeyle Şema, Yahudiliğin en önemli ve en temel ilkesi kabul edilen, Yahudi inancının gerek eski gerek modern dönemlerdeki putperestlikten farklı olduğunu vurgulayan monoteistik yapısını açıkça ifade etmektedir.⁷

Yahudilere Tanrı'nın birliğini ve onun emredici sesini kabul etmeyi buyuran Şema, sabah kalkıldığında ve akşam yatıldığında bu konu üzerinde düşünmeyi söylemektedir.⁸ Nitekim Yahudiler için Şema, Yahudilerin günlük ibadetlerinin de bir parçasını oluşturmakta, sabah ve akşam ibadetlerinin en eski ve en önemli bölümünü teşkil

¹ Julia Claire Pucci, “A Call to Prayer: Reading Shema in Levi's Testimony”, *Italica* 94/1 (Spring 2017), 53.

² Sara E. Karesh - Mitchell M. Hurvitz, “Shema”, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Facts On File, 2006), 471.

³ *Kutsal Kitap* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001), Yas.6:4.

⁴ Reuven Hammer, *Entering Jewish Prayer* (New York: Schocken Books Inc., 1994), 121.

⁵ Abraham J. Heschel, *Between God and Man: An Interpretation of Judaism* (New York: Free Press Paperbacks, 1959), 104.

⁶ Suzan Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, haz. Yusuf Altıntaş (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2018), 135.

⁷ Norman Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism* (USA: The Jewish Publication Society, 1998), 9.

⁸ Karesh - Hurvitz, “Shema”, 471.

etmektedir.⁹ Nihayetinde bir *duadan* daha çok, Yahudi *imanının ikrarı*¹⁰ olan Şema'nın Yahudi inancının sembolü olduğunu¹¹ hatta öneminden ötürü Yahudiler arasında bir nevi parola/slogan vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür.¹²

Mişna'nın ilk bölümünde Şema'dan bahsedilmesi, Yahudi dindarlığının önemli bir emaresi kabul edilen Şema okumasının¹³ Yahudi hayatındaki en kutsal ve en önemli uygulama olduğunu düşündürmektedir.¹⁴ Yahudi hayatının hemen her yerinde varlığı görülen¹⁵ Şema'nın ilk cümlesinin bir Yahudi çocuğun dudaklarına öğretilen ilk kelimeler olması muhtemelen bu nedenledir. Talmud'da da dikkat çekildiği üzere Yahudi bir baba da konuşmaya başlar başlamaz çocuğuna Şema'yı öğretmelidir.¹⁶ Hatta Şema'nın Yahudi çocuklara özenle ve sebat edilerek öğretilmesi tavsiye edilmektedir.¹⁷

Şema, Tesniye 6/4'te geçen "Dinle [Şema] ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir" cümlesi olarak bilinmektedir.¹⁸ Şema ismi de bu cümlemin ilk kelimesi olan İbranice "Şema"dan (dinle) gelmektedir.¹⁹ Ancak aslında Şema daha geniş olup Tevrat'ta geçen üç metinden

⁹ Chaim Pearl (ed.), *The Encyclopedia of Jewish Life and Thought* (Israel: Carta Jerusalem, 1996), 433; Sarit Kattan Gribetz, "The Shema in the Second Temple Period", *Journal of Ancient Judaism* 6/1 (2015), 59.

¹⁰ Emil Schürer, *A History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ*, çev. Sophia Taylor - Peter Christie (Edinburg: T&T Clark, 1885), 2/84.

¹¹ Meir Levin, *With all Your Heart The Shema in Jewish Worship, Practice, and Life* (Israel: Targum Press, 2002), 12.

¹² bk. Adem Özen, *Yahudilikte İbadet* (İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001), 160-170.

¹³ Jacop Neusner (ed.), *The Jerusalem Talmud: A Translation and Commentary*, çev. Jacop Neusner-Tzyee Zahavy (y.y., ts.), Berakhot, 47b.

¹⁴ Lewis N. Dembitz, *Jewish Services in Synagogue and Home* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1898), 89.

¹⁵ John Dupuche vd., "Three Prayers in Dialogue: The Shema, the Lord's Prayer, and al-Fatiha", *Journal of Ecumenical Studies* 52/4 (2017), 591.

¹⁶ *Talmud*, Sukkah, 42a; Ephraim Levine, *Judaism* (London- New York: T.C. & E. C. Jack - Dodge Publishing Co., ts.), 15; Nathan Morris, *The Jewish School An Introduction to the History of Jewish Education* (London: Eyre and Spottiswoode, 1937), 60.

¹⁷ Karesh - Hurvitz, "Shema", 471.

¹⁸ *Talmud*, Sukkah, 42a; *Talmud*, Berakhot, 13b. Ayrıca bk. Judah David Eisenstein, "Shema", *The Jewish Encyclopedia* (New York - London: Funk and Wagnalls Company, 1905), 11/266. Bu ifade aynı zamanda Markos İncili'nde (12/29) de geçmektedir.

¹⁹ Karesh -Hurvitz, "Shema", 471.

oluşmaktadır.²⁰ Bunlar Tesniye 6/4-9, Tesniye 11/13-21 ve Sayılar 15/37-41 bölümlerinde bulunan cümlelerdir.²¹ Eskiden olduğu gibi günümüzde de Yahudiler, Şema denildiğinde çoğunlukla bu üç metni kastetmektedir.²²

Şema, yani yukarıda sayılan üç metnin tamamı 245 İbranice kelimedenden oluşmaktadır. Yahudi geleneğine göre insan vücudu 248 organ ve kemikten meydana gelmektedir. Şema'daki kelime sayısının insan bedenini meydana getiren parçalara eş olması için Şema'ya üç kelime daha ilave edilerek bir düzenleme yapılmış ve böylece simgesel bir bağlantı tesis edilmiştir. Böylece bir Yahudi'nin Şema okurken bedeninin bütün parçaları ile Tanrı'ya ibadet etmesi amaçlanmıştır.²³

Mişna'da da belirtildiği gibi, genel olarak Şema'nın ilk metni "Tanrı Krallığı'nın otoritesini" vurgularken ikinci metni "emirlerin otoritesini",²⁴ üçüncü metni (Mısır'dan) "kurtarılma" konularını ele almaktadır.²⁵ Şema'ya bakıldığında Tanrı'nın birliği, Tanrı'nın sevgisi ve Tora'nın merkeziliği gibi birkaç teolojik önemli konunun ön plana çıktığı görülmektedir.²⁶ Şema'nın cümleleri açıkça Tora çalışmasının ve belirli emirleri yerine getirmenin Yahudi hayatındaki en yüksek değerler arasında olduğunu belirtmektedir.²⁷ Öte yandan genel anlamda bakıldığında bu üç metin arasında ilişki olduğu, birinci metnin "öğrenmeye", ikinci metnin "öğretmeye", üçüncü metnin ise "yerine

²⁰ Jackie A. Wyse, "Loving God As An Act of Obedience: The Shema in Context", *Take This Word to Heart*, ed. Perry B. Yoder (Eugene - Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2005), 13.

²¹ Karesh - Hurvitz, "Shema", 471.

²² Wyse, "Loving God", 13.

²³ Isaac Klein, *A Guide to Jewish Religious Practice* (New York: The Jewish Theological Seminary of America, 2004), 18; Yusuf Besalel, "Şema", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2002), 3/670. Üç kelime ise Şema'nın son iki kelimesinin tekrar edilmesi ve müteakip duanın ilk kelimesinin eklenmesi ile oluşur. Bk. Besalel, "Şema", 3/670-671.

²⁴ *The Mishnah*, çev. Herbert Danby (London: Oxford University Press, 1933), Berakhot, 2:2.

²⁵ *The Mishnah*, Berakhot, 1:5. Ayrıca bk. Reuven Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", *Perspectives* 2/7 (1987), 1.

²⁶ Tzvee Zahavy, "Political and Social Dimensions in the Formation of Early Jewish Prayer: The Case of the Shema", *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* 1 (1989), 35-36.

²⁷ Zahavy, "Political and Social", 36.

getirmeye" odaklandığı söylenebilir. Yahut birinci metnin "öğrenme, öğretme ve yerine getirme" unsurlarının hepsini barındırdığı, ikinci metnin "öğretme ve yerine getirme" unsurlarını içerdiği, üçüncü metnin ise sadece "yerine getirme" unsurunu ihtiva ettiği de düşünülebilir.²⁸

Yaşama dair ilkeler ve yükümlülükler içeren üç metinden müteşekkil²⁹ Şema'nın bütününe bakıldığında Tanrı'nın isteklerinin yerine getirilmesi için onun emirlerine uymanın bir zorunluluk olduğu Yahudilere hatırlatılmaktadır. Bu bağlamda Şema "eğer bir kişi Tanrı'nın emirlerini uygun bir şekilde yerine getirirse mükâfatını alır ancak bunları yapmaz ise cezayı hak eder" şeklindeki teolojik öğretiyi de ifade etmektedir. Bundan ötürü Yahudilerden Şema'nın kelimelerini yazıp onu *mezuzanın* ve *tefillinin* içine koymaları istenmektedir. Ayrıca Şema, Tanrı'nın emirlerini ve Mısır'dan kurtuluşlarını Yahudilere her daim hatırlatması için giysilerin dört bir köşesine püskül takılmasını emretmektedir. Bu emir neticesinde de *tallit* ve *tsitsit* gibi Yahudi ibadetlerine özgü aksesuarlar ihdas edilmiştir.³⁰

Bu çalışmanın amacı Şema'nın Yahudiler için ifade ettiği anlamı tespit etmektir. Bunun için öncelikle Şema'nın oluşum süreci ve Yahudiler için önemi üzerinde durulmuş, akabinde Şema'nın çalışmanın başlığını da yansıtan en önemli cümlesi Tesniye 6/4 ve bununla yakın ilgisi olan Tesniye 6/5'te geçen cümleler irdelenmiştir. Bunların dışındaki Şema metinleri yani Tesniye 11/13-21 ve Sayılar 15/37-41 çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Zira Tanrı'nın birliğinden ve sevilmesinden bahseden bu ilk iki cümle Yahudi öğretisini Tevrat'ta en iyi şekilde özetleyen ifadeler olarak dikkat çekmektedir.³¹ Ayrıca bu iki

²⁸ *Talmud*, Berakhot, 14b; Reuven Kimelman, "'The Shema' Liturgy: From Covenant Ceremony to Coronation", *Kenishta: Studies of the Synagogue World*, ed. Joseph Tabory (Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 2011), 16.

²⁹ Pucci, "A Call to Prayer", 53.

³⁰ Karesh - Hurvitz, "Shema", 471.

³¹ Herbert M. Adler, *The Jewish Prayer Book* (New York: The Union of Hebrew & Religion Classes, 1922), 7-8. Bu iki cümle aynı zamanda Markos İncili'nde de geçmektedir. Bir Yahudi din bilgini Tevrat'taki emirlerin en önemlisi hangisidir diye sorduğunda İsa, söz konusu cümleleri zikrederek şöyle cevap vermiştir: "Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrın Rab'bi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin". Markos 12/28-30; ayrıca bk. Matta 22/34-37; Luka 10/25-28. Hristiyanlar için de önem arz eden Şema'ya dair Hristiyan düşüncesi için bk. Esteban J. Hidalgo, "The Shema Through the Ages: A Pre-Modern

cümlelerin birbiriyle bağlantılı olduğuna yani Tanrı'yı sevmenin onun birliğinin sonucu yahut devamı olduğuna, haliyle bu iki cümle arasında ayrılmaz bir bağ olduğuna inanılmaktadır.³²

1. Şema'nın Oluşum Süreci

Yahudilikteki birtakım dinî kuralların yerli yerine oturup genel kabul görmesi ve nihayetinde dinî bir vecibe olarak uygulanabilmesi için bazı şartların oluşmasına ve zamana ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum Şema için de geçerlidir. Şema da birtakım tartışmalar ve ortaya atılan muhtelif düşünceler neticesinde teşekkül etmiştir.³³ Nitekim tarihin bazı dönemlerinde Şema, gelişip yeni anlamlar kazanmıştır. Bu durum, özellikle, yeni politik ve sosyal ortamlarla karşılaşan Yahudilerin bu tür ortamlarda kendilerini farklı uluslar ve bunların tanrıları arasında bulduklarında yaşanmıştır. Bu ortamların getirdiği zorluklar karşısında Şema, teolojik yeni nüanslar kazandığı gibi polemik ve sosyal işlevler de üstlenmiştir.³⁴

Yahudi tarihinin ilk dönemlerinde, Tevrat'ın muhtelif yerlerinde yer alan Şema'nın üç metni her biri kendi bölümü içinde yer alan tanrısal buyruklar olarak değerlendirilmiştir. Yahudi din adamları bu üç metin arasındaki bağlantıyı fark ederek bunları bir araya getirmiştir. Böylece bir bütünlük kazanan Şema, kendine özgü ayrı bir mahiyet arz etmiştir.³⁵ Başka bir deyişle, Tevrat'ın muhtelif yerlerinde bulunan bu metinler sonradan yapılan düzenleme neticesinde önem kazanıp³⁶ kendi içinde bir bütünlük göstermiştir.³⁷ Mişna'ya bakıldığında da bu üç metnin birlikte okunduğu anlaşılmaktadır.³⁸

History of Its Interpretation", *Andrews University Seminary Student Journal* 2/2 (2016), 21-31.

³² Leonardo Pessoa da Silva Pinto, "The Shema and the Devotion to Only Deity", *Horizonte* 17/52 (2019), 29-30, 32.

³³ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 132. Ayrıca bk. Zahavy, "Political and Social", 33.

³⁴ bk. Jacob Manni, "Changes in the Divine Service of the Synagogue Due to Religious Persecutions", *Hebrew Union College Annual* 4 (1927), 245-261.

³⁵ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 132-133; Reuven Kimelman, "The Case for Creation, Revelation, and Redemption in the Shema", *Proceedings of the Rabbinical Assembly* (New York: y.y., 1991), 52/171.

³⁶ Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", 1.

³⁷ Pearl, *The Encyclopedia of Jewish Life and Thought*, 433. Şema'dan önce ve sonra okunan berahalar (kutsamalar) vardır. Bu berahaların da incelenmesiyle Şema'yı oluşturan

Bir ibadet olarak Şema okumasının ne zaman ortaya çıktığına dair muhtelif görüşler beyan edilse³⁹ de Yahudi tarihçisi Flavius Josephus (öl. 100) Şema'ya dair uygulamanın Musa dönemine kadar gittiğini aktarmaktadır.⁴⁰ Benzer şekilde Şema'nın okunması hakkında detaylı bilgiler veren Mişna'ya bakıldığında da bu geleneğin çok eskilere gittiği anlaşılmaktadır. Mişna, Mabet'teki kohenlerin On Emir'in yanı sıra Şema'yı da okuduğu bilgisini vermektedir.⁴¹ Öte yandan Mabet döneminde okunan Şema Tesniye 6/4-9 cümlelerini içerirken⁴² Musa döneminde daha kısa olup sadece Tesniye 6/4'ten ibaretti. Diğer bölümler ise sonradan ilave edilmiştir. Tesniye 11/13-21'de geçen cümleler Antakyalı Epiphanes'in (MÖ 175-164) saltanatından yarım yüzyıl önce, Sayılar 15/37-41'de geçen cümleler ise Roma döneminde eklenmiştir.⁴³ Nihayetinde Şema'nın üç bölümünün, mevcut litürjik mevkiini ve düzenini elde etmesi MS 70 ile MS 200 yılları arasında gerçekleşmiştir.⁴⁴ Başka bir deyişle II. yüzyılın sonlarına doğru ilgili metinler bir araya getirilerek Şema oluşturulmuş ve bir bütün olarak günümüze kadar söylenegelmiştir.⁴⁵

üç paragraf arasındaki ilişkinin ortaya çıkacağı ifade edilmektedir. Bk. Kimelman, "The Case for Creation", 172-175.

³⁸ *The Mishnah*, Tamid, 5:1.

³⁹ bk. K. Kohler, "Shema Yisroel: Origin and Purpose of Its Daily Recital", *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1/3-4 (1919), 255-264.

⁴⁰ Flavius Josephus, "Antiquities of The Jews", *Josephus: The Complete Works*, çev. William Whiston (USA: Thomas Nelson Publishers, 1998), IV:8:13.

⁴¹ *The Mishnah*, Tamid, 4:3, 5:1.

⁴² Ludwig Blau, "Liturgy", *The Jewish Encyclopedia* (New York-London: Funk and Wagnalls Company, 1904), 8/133. Ayrıca bk. Adler, *The Jewish Prayer Book*, 7. Öte yandan Mişna'da Şema'nın üç metninin de On Emir ile birlikte Mabet döneminde okunduğu zikredilmektedir krş. *The Mishnah*, Tamid, 5:1. Ayrıca bk. Elizabeth Shanks Alexander, "Women's Exemption from Shema and Tefillin and How These Rituals Came to be Viewed as Torah Study", *Journal for the Study of Judaism* 42 (2011), 548-549.

⁴³ Özen, *Yahudilikte İbadet*, 145.

⁴⁴ Kimelman, "The Shema' Liturgy: From Covenant Ceremony to Coronation", 13. Ayrıca bk. Eric Orlin vd. (ed.), "Shema", *The Routledge Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions* (New York- London: Routledge, 2016), 872; Tzvee Zahavy, *Studies in Judaism* (USA: y.y., ts.), 8.

⁴⁵ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 132; Wyse, "Loving God", 12-13.

2. Şema'nın Yahudiler İçin Manevi Önemi

Yahudi inancına göre Şema, Tanrı ile Yahudilerin Sina dağındaki diyaloglarına işaret etmektedir. İnanişâ göre, Tanrı Yahudilere “Dinle ey İsrail, ben senin Rab Tanrının” dediğinde orada bulunan Yahudiler “Tanrımız Rab tek Rab'dir” diyerek cevap vermişlerdir. Bu inanç doğrultusunda Şema'nın cemaat hâlinde okunması, Yahudilerin Sina'da Tanrı'yı Kral kabul ettiklerini yeniden canlandırmakta, her bir Yahudi'nin kendisini sanki Sina'da Tanrı'nın huzurundaymış gibi görmesine vesile olmaktadır. Bu bağlamda Yahudi inanç şeklinin ifadesi olarak Şema, Tanrı'nın çağrısı ve Yahudilerin bu çağrıya verdiği cevap kabul edilmektedir.⁴⁶ Bu vesile ile Şema'nın bir Yahudi'nin Tanrı ile ilişkisini güçlendirip manevi gelişimini olumlu yönde etkilediğine inanılmaktadır.⁴⁷

Tanrı'nın birliğini ifade eden teolojik bir cümle olmasının yanı sıra Şema aynı zamanda Yahudiler için politik bir söylemdir. Bu, dünyevi herhangi bir rejim yahut güce sadakatin çok daha ötesinde olan “Tanrı'ya sadakati” ifade etmektedir.⁴⁸ Zira Yahudi düşüncesinde Şema, “Gökyüzü Krallığı'nın boyunduruğunu kabul etmektir”.⁴⁹ Şema'nın bu politik söylem yönü ise Roma boyunduruğuna bir meydan okuma olarak kendini göstermiştir.⁵⁰

Yahudi duasının doruk noktası olarak benimsenen⁵¹ Tesniye 6/4, Yahudilerin kutsal parolası olarak da görülmüştür.⁵² Aynı zamanda tarih boyunca Yahudilerin sloganı olan bu cümle,⁵³ Yahudilerin son

⁴⁶ Kimelman, “The Shema as the Core of the Liturgy”, 3; Hammer, *Entering Jewish Prayer*, 132. Ayrıca bk. Lori Ann Robinson Baron, *The Shema in John's Gospel Against its Backgrounds in Second Temple Judaism* (Durham: Duke University, Doktora Tezi, 2015), 1.

⁴⁷ *Pirke Avot*, drl. Rav Naftali Haleva (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004), 50.

⁴⁸ bk. Perry B. Yoder, “Introduction”, *Take This Word to Heart*, ed. Perry B. Yoder (Eugene – Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2005), 6.

⁴⁹ Lawrence J. Kaplan, “Worship of the Heart”, *The Torah U-Madda Journal* 14 (2006-07), 247.

⁵⁰ Manni, “Changes in the Divine”, 246.

⁵¹ Reuven Kimelman, “While Saying the Shema”, *Conservative Judaism* 23/2 (1969), 37.

⁵² Besalel, “Şema”, 3/670.

⁵³ Julius H. Greenstone, *The Jewish Religion* (Philadelphia: The Jewish Chautauquous Society, 1920), 198.

nefeslerine kadar dillerinden hiç düşmemiştir.⁵⁴ Yahudi kimliğine ait bütün izler kaybolursa dahi Şema'nın Yahudi hafızasındaki yerini muhafaza edeceği belirtilmiştir. Nitekim Yahudi kimliği ile çok sıkı bir bağı olan Şema, Yahudi mirasıyla ilişkisi neredeyse yok olmaya yüz tutmuş, asimile olmuş Yahudilere dahi kendi milletlerini ve atalarının inancını hatırlatacak önemli bir işlev görmüştür. Zira çocukluk yıllarında hafızalara yerleşen Şema'nın -bir şekilde hatırlandığında- bir tür özel büyü gibi işlev gördüğüne dikkat çekilmiştir.⁵⁵ Yahudilerin en zor şartlar altında dahi çocuklarına Şema'yı öğretmelerinin altında yatan sebebin bu olması muhtemeldir. Bir holokost tarihçisinin anlattığı şu olay da Şema'nın Yahudiler için arz ettiği önemi açıkça ortaya koymaktadır:

“Özgürlükten sonra Lieberman isimindeki Amerikalı bir Yahudi Avrupa'ya gitmişti. Oradaki manastırları dolaşarak gizli kalmış Yahudi çocukları bulmayı amaçlayan Lieberman, gittiği her kurumun içinde dolaşarak Şema'yı okumuştur. Onun okuduğu Şema'ya cevap veren Yahudi çocukları ise bulundukları manastırlardan kurtarmaya çalışmıştı.”⁵⁶

Şema'nın manevi önemine dikkat çeken bir diğer ilginç olay ise bir Nazi kampı olan Auschwitz'de yaşanmıştır. Buradaki olaya göre, Yahudi kimliği ile özdeşleşen Şema, Auschwitz'de bulunan Yahudi mahkûmların -trajik bir şekilde başarısız olsa da- başlattıkları isyanın işareti olmuştur. Şema'nın ilk cümlesinin üzerine işlendiği bir madalyonun elden ele dolaştırılarak bir ayaklanmanın başlatılması amaçlanmıştır. Neticede amacına ulaşamasa da isyanı başlatan Yahudi liderler “Yahudi cesareti, umudu ve bağlılığının sembolü” olan Şema'yı bütün Yahudilerin tanıyacaklarına, böylece onun isyanın başlatılmasında önemli bir rol oynayacağına inanmışlardır.⁵⁷

Şema'nın Yahudi hastalara manevi destek sağlamak amacıyla kullanıldığı da bilinmektedir. Yahudi hastalara yönelik manevi bakım çalışmalarında bulunan Yahudi din adamlarının pek çoğu, Şema'nın hangi mezhepten olursa olsun bütün Yahudi hastalar için çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle hastalarla iletişim kurmada faydası görülen Şema'nın hastaların iletişime açık hale gelmesinde etkili olup

⁵⁴ M. Friedlander, *The Jewish Religion* (London: Kegan Paul - Trench - Trübner, 1891), 38-39.

⁵⁵ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 5.

⁵⁶ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 4.

⁵⁷ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 4.

ilgilerini ortaya çıkarttığını söylemişlerdir. Şema'nın her şeyin üstünde olup güçlü bir dua olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁵⁸ Bu bağlamda Yahudi hastalarla ilgilenirken pek çok hastanın aşına olması ve içlerine sinmesinden ötürü Şema, okunması gereken önemli bir dua olmuştur.⁵⁹ Öte yandan geleneksel olarak Şema, sadece iyileşme ümidi olan hastalara değil, ölüm döşegindeki Yahudilere de okunmaktadır.⁶⁰ Bununla birlikte uykuya dalmakta sıkıntı yaşayan Yahudilerin uyuyana kadar Şema'yı tekrar tekrar okuması tavsiye edilmektedir.⁶¹

Şema'nın ilk kelimelerinin (Tesniye 6/4) iyileştirici vasfının yanında koruyucu bir gücü olduğuna da inanılmıştır. III. yüzyıla ait olduğu tespit edilen küçük bir muskada Şema'nın ilk cümlesinin yazılı olduğu görülmüştür. Rulo haline getirilip gümüş bir kapsüle konulan ve tahta bir tabutun içine yerleştirilen muskanın, tabutun içindeki ölü çocuğu koruyacağına inanıldığı anlaşılmaktadır.⁶²

İyileştirici ve koruyucu nitelikleriyle Şema, aynı zamanda Yahudi mazlumların ölüme gitmeden önceki son sözleri olmuştur. Ölüme mahkûm edildiklerinde Yahudiler, Tanrı'nın birliğine imanlarını tasdik etmek için son anlarında dahi Şema'yı dillerinden düşürmemişlerdir.⁶³ Ruhlarını teslim ederlerken huşu ve mutluluk içinde bu duayı edebildikleri, Tanrı'ya olan inançlarını son nefeslerinde yinelemeyi başarabildikleri belirtilmiştir.⁶⁴ Bu bağlamda ölüm anında dahi Şema'nın okunduğunu ifade eden hikâyeler anlatılmıştır. Bunlardan en çok bilineni Rabbi Akiva'ya (MS 40-135) aittir.⁶⁵ Bu anlatıya göre Bar Kohba

⁵⁸ Nava R. Sifton vd., "Shema, Vidui, Yivarechecha: What to Say and How to Pray Jewish Patients in Chaplaincy", *Journal of Health Care Chaplaincy* 16/3-4 (2009), 152.

⁵⁹ Nava, "Shema", 155.

⁶⁰ Karesh - Hurvitz, "Shema", 471.

⁶¹ Besalel, "Şema", 3/671.

⁶² Gribetz, "The Shema in the Second Temple Period", 60.

⁶³ Besalel, "Şema", 3/671.

⁶⁴ Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 136. Müslümanlar da "Allah'tan başka ilah yoktur" anlamına gelen Kelime-i Tevhid yahut Kelime-i Şهادeti son nefeslerinde dile getirmeye çalışırlar. Bu bağlamda, Müslümanların bu uygulamayı yani son nefeslerinde Allah'ın birliğini söylemeyi Yahudilerden öğrendikleri iddia edilmektedir. Bk. Dembitz, *Jewish Services in Synagogue and Home*, 89.

⁶⁵ Joseph Telushkin, *Jewish Literacy The Most Important Things to Know About the Jewish Religion, Its People, and Its History* (New York: William Morrow And Company, ts.), 667.

(MS 132-135) isyanında yakalanarak hapse atılan Rabbi Akiva ölüm cezasına çarptırılmıştır. Cezanın infaz edileceği sabah Şema okuma vakti geldiğinde işkenceyle öldürülürken Akiva, dudaklarındaki tebessümle duasını okumuştur. İnfazdan sorumlu Romalı komutan Rabbi Akiva'nın acıya karşı hissiz kalmasına şaşırarak, ona büyücü olup olmadığını sormuştur. Hayır cevabını veren Akiva, böylesine acı dolu bir ortamda mütebessim bir şekilde Şema'yı nasıl okuyabildiği sorulduğunda ise şöyle demiştir:

"Bütün hayatım boyunca, 'Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz' kelimelerini söyledim ve üzülürdüm. Çünkü bu emri ne zaman yerine getirebileceğimi düşünürdüm. Tanrı'yı bütün yüreğimle ve bütün gücümle seviyordum fakat onu bütün canımla sevmek,⁶⁶ bunu yapabilir miydim bilmiyordum. Şimdi hayatımı veriyorum ve Şema okuma vakti geldi ve benim kararım kesin, gülmeyeyim mi?"

Bu sözleri söylerken de Rabbi Akiva canını teslim etmiştir.⁶⁷

Akiva'nın örneğine benzer başka bir olay Haçlı seferleri esnasında yaşanmıştır. 1096 yılındaki Haçlı Seferi'nde Hristiyanların saldırısına maruz kalan Yahudiler de son nefeslerini Şema okuyarak vermişlerdir. Buna göre Almanya'nın Mainz şehrinde sayıları 900 veya 1100 olduğu belirtilen Yahudi ölmüştür. Bunların pek çoğu, Hristiyanlar onları öldürmeden ya da din değiştirmeye zorlamadan önce intihar etmiştir. "Tanrı'nın adını kutsamak için ölüm" şeklinde nitelendirilen, "muhteşem bir ölüm" olarak kabul gören bu ölümden de Yahudiler Şema'yı yüksek sesle haykırmışlardır.⁶⁸ Yine, yakın dönemde Nazi kamplarındaki Yahudiler de dâhil olmak üzere tarih boyunca Şema'nın manevi önemini idrak⁶⁹ eden pek çok Yahudi'nin ölümlerini dudaklarındaki Şema ile karşıladıkları aktarılmıştır.⁷⁰

Görüldüğü üzere Rabbi Akiva'dan Auschwitz'e kadar, sırf Yahudi oldukları için öldürülmek üzere olduklarını anladıklarında, inançlı

⁶⁶ Rabbi Akiva, "bütün canıyla seveceksin" ifadesini, Tanrı senin canını alsa bile seveceksin şeklinde açıklamıştır. Ayrıca bk. *The Mishnah*, Berakoth, 9:5. Bu bağlamda o, öğrencilerine ölüm anında dahi Tanrı'yı sevmekte ve onun emirlerini yerine getirmekte ısrarcı olmayı öğretmiştir. Simha Goldin, *The Ways of Jewish Martyrdom*, çev. Yigal Levin (Belgium: Brepols Publishers, 2008), 51.

⁶⁷ Telushkin, *Jewish Literacy*, 144. Ayrıca bk. *Babil Talmudu*, Berakhot, 61b.

⁶⁸ Goldin, *The Ways of Jewish Martyrdom*, 9.

⁶⁹ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 3-4.

⁷⁰ Pucci, "A Call to Prayer", 52.

Yahudiler Şema'yı açıkça okumaktan çekinmemişlerdir. Yahudi tarihinde yaşanan bu olaylar neticesinde, bir Yahudi'nin bu sözleri ölüm yatağında okuması bir uygulama haline gelmiştir. İbadetin bir parçası olarak Şema okunduğunda ise duyarlı olan her bir Yahudi'nin, inançlarından ötürü katledilen milyonlarca Yahudi tarafından dile getirilen kelimeleri söylediğinin idrakinde olması beklenmektedir.⁷¹

Öte yandan Yahudilerin ölümlerini Şema ile karşılaşmalarından ötürü onun her zaman ölüm ile alakalı bir işaret olarak algılanmaması gerekir. Aksine Yahudiliğe göre, Şema'da da vurgulandığı gibi Tanrı'nın birliğini ve ona olan sevgiyi açıkça dillendirmek bizatihi yaşamla barışık olmayı gerektirmektedir.⁷² Nitekim ölüm anında dudaklardan düşmeyen Şema'nın bir ölüm duası olmadığına, kelimelerinin ölümle alakası bulunmadığına dikkat çekilmektedir. Esasen onun *yaşamın özdeyişi* olduğu vurgulanmaktadır.⁷³ Dolayısıyla bir Yahudi Şema hakkında konuşurken aslında yaşam hakkında konuşmaktadır.⁷⁴ Bu bağlamda Şema'nın, genel olarak algılandığı haliyle bir *dua* olmadığı bildirilmektedir. Zira Şema'yı oluşturan metinler incelendiğinde Tanrı'dan bir şey talep edilmediği, bir yakarış yahut şükür duygularını içermediği görülmektedir.⁷⁵ Buna ilaveten Yahudilerin dualarında Tanrı'ya hitap ettiği, Şema'da ise Tanrı'nın Yahudilere hitap ettiği unutulmamalıdır.⁷⁶

Neticede kendisini dindar olarak tanımlamayan hatta temel ibadetleri dahi yerine getirmediğini belirten günümüzdeki pek çok Yahudi, en azından kendi miraslarının bir parçası olarak Şema'yı yine de dikkate almaktadır. Hatta Şema'ya bir şekilde dil uzatmak, seküler Yahudiler için bile duygusal anlamda Yahudiliğin bizatihi kendisine saldırı olarak anlaşılmaktadır.⁷⁷

⁷¹ Hammer, *Entering Jewish Prayer*, 134.

⁷² Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 4.

⁷³ Pucci, "A Call to Prayer", 52.

⁷⁴ Pucci, "A Call to Prayer", 53.

⁷⁵ Levin, *With all Your Heart The Shema in Jewish Worship, Practice, and Life*, 13-14; Pucci, "A Call to Prayer", 53.

⁷⁶ Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", 1.

⁷⁷ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 5.

3. Şema'nın İfade Ettiği Monoteist Anlayış (Tesniye 6/4-5)

Şema'nın üç metinden ibaret olduğu daha önce belirtilmişti. Yahudi din adamlarından bazıları bu metinler hakkında yorumlarda bulunarak bunların Yahudiler için ifade ettiği anlamları dile getirmişlerdir. Bu metinlerden ilki ve en önemlisi Tesniye 6/4-9'da geçmekte olup bunu kendi içinde üç bölüme ayırmak mümkündür. Birincisi “doktrinal giriş” olarak betimlenen şu ifadelerdir: “Dinle ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir. Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz”. İkincisi “geçiş cümlesi” olarak betimlenen şu ifadelerdir: “Bugün size verdiğim bu buyrukları aklınızda tutun”. Üçüncüsü ise “ritüel talimatlar” olarak nitelenen şu ifadelerdir: “Evinizde otururken, yolda yürürken, yatarken, kalkarken onlardan söz edin. Bir belirti olarak onları ellerinize bağlayın, alın sargısı olarak takın. Evlerinizin kapı sövelerine, kentlerinizin kapılarına yazın”.⁷⁸

Rabbilerin anlayışına göre bu cümlelerde iki kritik unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki ilgili bölümün 4. ve 5. cümleleri olup *doktrinel ikrarı* vurgulamaktadır. Bu cümleler Tanrı'nın birliğini kabul etmeleri hususunda Yahudi milletine çağrıda bulunmaktadır.⁷⁹ Çalışmanın bu bölümünde de ilgili cümlelerde geçen her bir kelimenin Yahudiler için ifade ettiği anlamlar üzerinde durulacaktır.

3.1. Dinle

Şema'nın ilk cümlesi olan “Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dir” (Tesniye 6/4) ifadesinde geçen “dinle”,⁸⁰ emir formunda olup itaatkâr bir dinlemeyi kastetmektedir. “Dinle, ey İsrail” ifadesi bir kişinin tüm dikkatini, biraz sonra gelecek dinî öğretilere vermesi gerektiğine dair bir giriş cümlesi olarak anlaşılmaktadır.⁸¹ Bununla birlikte bu kelime, “dinle” anlamından çok daha derin ve mühim bir mana ihtiva etmekte, aslında Tevrat'ta geçtiği şekliyle, muhatabın dikkatini celp etmek yahut bundan sonra gelen cümlelere giriş mahiyetindeki açık manasından çok daha derin bir anlam ifade

⁷⁸ Alexander, “Women's Exemption”, 535.

⁷⁹ Alexander, “Women's Exemption”, 535.

⁸⁰ Bu kelimenin etimolojik ve diğer anlamları hakkında daha fazla bilgi için bk. U. Rüterswörden, “Sâma; Sêma; S'mû'â”, çev. David E. Green - Douglas W. Stott, *Theological Dictionary of the Old Testament*, ed. G. Johannes vd., (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2006), 15/253-279.

⁸¹ Wyse, “Loving God”, 13.

etmektedir. Nitekim bu kelimenin önemine dikkat çekmek için Tesniye'nin (4/12-19) ilgili bölümünde geçen "dinlemek" ile "görmek" arasındaki farka işaret edilerek dinlemenin önemine vurguda bulunmaktadır. Buna göre, Sina'da Tanrı'nın sesi duyulmuş ancak kendisi görülmemiştir. Zira görmek putperestliğe yol açar ve kul gördüğü şeyi temsil etsin diye bir put yapar. Buna karşın dinlemek ise itaate yol açar, herhangi fiziki bir şekil yahut form kulun aklını çelmez. Artık o, Tanrı'ya olan bağlılığını dinlediği kelimelerle ifade eder, kendisine emreden "Ses"e itaat eder.⁸² Bu anlayışa göre dinlemek ile kazanılan iman daha erdemli ve daha kalıcı olmaktadır.⁸³

Dinlemek, aynı zamanda hassas bir şekilde dikkatlice dinleyip konu hakkında "düşünmek",⁸⁴ "anlamak"⁸⁵ ve "idrak etmek" anlamlarına da gelmektedir. Zira dinleyen kişi, konuşanın sadece sözlerini duymakla kalmayıp o sözlerin altında yatan derin anlamların da farkında olur.⁸⁶ Bu bağlamda "Şema"nın dinlemek ve idrak etmek gibi başlıca iki manasının olduğu anlaşılmaktadır. Talmud da Şema'nın bu iki anlamını benimsemektedir. Örneğin Şema'nın nasıl okunması gerektiğine dair Talmud'da halaka kurallarından bahsedilmesi Şema'nın "dinle" manasına vurguda bulunulduğunun bir göstergesidir.⁸⁷ Bu nedenle Şema'nın ilk cümlesini okuyan bir Yahudi, söylediklerini duymak zorundadır.⁸⁸ Öte yandan rabbiler, Şema'yı okuyan kişinin söylediklerini "anlaması/idrak etmesi" için de Şema'nın İbranice olarak okunmasının zorunlu olmadığını,⁸⁹ okuyan kişinin anladığı herhangi bir dilde okunabileceğini bildirmişlerdir. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Şema'nın tercih edilen manası "dinlemek" değil "anlamak"tır.⁹⁰

Saadia Gaon'a (öl. 942) göre ise Şema'nın iki anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi biraz önce ifade edilen "anlamak"

⁸² Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 13.

⁸³ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 14.

⁸⁴ Howard Cooper, "'Hear O Israel': The 'Impossible Profession' of Jewish Faith", *European Judaism: A Journal for the New Europe* 36/1 (2003), 82.

⁸⁵ bk. Moses Maimonides, *The Guide For the Perplexed*, çev. M. Friedlander (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1951), 58.

⁸⁶ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 14.

⁸⁷ bk. *Talmud*, Berakhot, 13a.

⁸⁸ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 15.

⁸⁹ *The Mishnah*, Sotah, 7:1.

⁹⁰ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 15.

manası iken diğeri iman, sadakat, bağlılık gibi değerleri “kabul etmek”⁹¹ manasındadır. Talmud’da geçen “Gökyüzü Krallığı’nın boyunduruğunu kabul etmek”⁹² cümlesindeki *kabul etmek* de Saadia Gaon’un kastettiği anlamda kullanılmıştır. Bu bağlamda Şema’nın okunması sadece zihinsel bir beyan, soyut bir eylem olmamalı, aynı zamanda Şema’nın ilk cümlesinin içeriğine ve işaret ettiği konulara derin bir manevi ve varoluşsal bağlılığı ifade etmelidir.⁹³

Yukarıda belirtilen dinî bağlılık, Şema’nın İbranice yazımında da grafiksel olarak gösterilmektedir. Cümlelerin ilk kelimesi olan *Şema*’nın son harfi “ayin” ile son kelimesi olan *ehad*’ın son harfi “dalet” geleneksel olarak Yahudiler tarafından ilgili cümlelerin diğer harflerine nazaran şekil itibarıyla daha büyük yazılmaktadır. Bu şekilde yazılmasına dair iki gerekçe öne sürülmektedir. Bu gerekçelere bakıldığında bunların her ikisinin de Saadia Gaon’un Şema’ya yüklediği “kabul etmek” manasını güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre “ayin” ve “dalet” harfleri yan yana yazılıp “ed” şeklinde okunduğunda İbranice’de “şahit olmak” anlamına gelmektedir. Bu çıkarıma göre, Yahudilerin imanlarını sadece zihinlerinde bilmesi yeterli görülmemekte aynı zamanda onlardan imanlarını Tanrı’nın ve insanların huzurunda da ifşa etmeleri beklenmektedir.⁹⁴

“Ayin” ve “dalet” harflerinin büyük yazılmasıyla ilgili birincisini tamamlayıcı nitelikte ikinci bir gerekçe öne sürülmektedir. Bu gerekçeye göre Yahudilerin, imanlarına sadece “şahitlik etmesi” yeterli görülmemekte aynı zamanda imanlarını yanlışlıkla dahi olsa tehlikeye sokacak durumlara karşı tedbirli olmaları istenmektedir. Bu bağlamda Şema kelimesinin son harfi “ayin” büyük yazılmak suretiyle bu harfin, ses benzerliği olan İbranicedeki “alef” harfinden farklı olduğuna ve Şema kelimesi telaffuz edilirken “alef” harfi ile karıştırılmaması için dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Zira Şema kelimesi, son harfi “alef” harfi ile okunursa kelimenin anlamı “belki”, “muhtemelen” anlamalarına gelmektedir. Benzer şekilde, *ehad* kelimesinin sonundaki “dalet” harfi, yazılışı kendisine oldukça

⁹¹ Maimonides de Şema’nın dinlemek dışında “kabul etmek” anlamına geldiğini söylemektedir. Maimonides, *The Guide For the Perplexed*, 58.

⁹² *Talmud*, Berakhot, 13a.

⁹³ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 16.

⁹⁴ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 16-17; Kimelman, “While Saying the Shema”, 39.

benzeyen “reş” harfi ile karıştırılırsa bu kelime “aher” şeklinde okunacak olur ki böyle bir durumda da kelime “diğer, bir diğeri” anlamına gelecektir. Bu ise başka bir tanrıyı/putu ima edecektir. Bu sebeplerden ötürü Yahudiliğin en önemli doktrini olan “Tanrı’nın Birliği” tasdik edilirken Yahudilerin, herhangi teolojik bir şüpheyi bertaraf etmesi ve “Tek olan Tanrı’nın hâkimiyetini” bütünüyle ve alçakgönüllülükle kabul etmesi icap etmektedir.⁹⁵

3.2. İsrail

Şema’nın ilk cümlesindeki “dinle” kelimesinden sonra gelen kelime “İsrail”dir. Yahudi düşüncesine göre, burada geçen İsrail kelimesinin bir milleti mi yoksa bir şahsı mı işaret ettiği tartışma götürmeyecek kadar açıktır. Bu kelime, Musa’nın “Tanrı’nın birliğini işitmeleri” için çağırdığı “insan topluluğunun hepsine” işaret etmektedir. Nitekim Yahudi inancındaki en önemli unsur “Tanrı’nın birliğini tasdik etmektir” ve bu tasdik etme Tanrı ile herhangi bir şahıs arasındaki “hususî” bir mesele değildir. Öyle ki Tanrı’nın birliğini tasdik etmek, monoteist inancı ikrar edip Yahudi inancının ve sadakatının kesintisiz sürekliliğine dâhil olan ve aynı zamanda “tüm İsrail topluluğu” ile bütünleşen her bir Yahudi’nin tasdik etmesidir. Buradan da anlaşılmaktadır ki tüm İsrail milleti, ayrı ayrı bireylerden oluşmayıp “tek” kabul edilmektedir.⁹⁶ Başka bir ifadeyle İsrail, Yahudi milletin kolektif bir kimliğidir.⁹⁷

3.3. Tanrımız Rab

Şema’nın ilk cümlesindeki “Dinle ey İsrail” emrinden sonra “Tanrımız⁹⁸ Rab” ifadesi gelmektedir. Tanrı’nın Şema’da iki ismi zikredilmektedir. Bunlardan biri Yahudilere göre Tanrı’nın özel ismi olan “YHWH”dir (Yahve). Ancak burada belirtilmesi gerekir ki

⁹⁵ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 17.

⁹⁶ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 19.

⁹⁷ Cooper, “Hear O Israel”, 83.

⁹⁸ Burada geçen “Tanrımız” kelimesinin aslı İbranice YHWH’dir (Yahve). Bu kelime, Yahudi inancına göre Tanrı’nın özel ismi olup İbranice dört harften oluşmakta ve “Tetragramaton” olarak bilinmektedir. Yahudiler bu kelimeyi (Yahve), Tevrat’ta yazılı olarak geçmesine rağmen yazıldığı şekilde telaffuz etmezler. Bu kelimenin yazılı olarak geçtiği yeri ise “Adonay” (Efendim) olarak telaffuz ederler. Tanrı’nın bu özel ismi, eski dönemlerde sadece başkohen tarafından ve yine sadece Yom Kipur günü telaffuz edilirdi. Bk. Karesh - Hurvitz, “God, names of”, 179. Bu çalışmada kullanılan Kutsal Kitap’ta ise YHWH, “Tanrımız / Rab” şeklinde tercüme edilmiştir.

Tanrı'nın özel ismi olan *Yahve* bizatihi telaffuz edilmemektedir. Bu ismin yerine İbranicede "Efendim" anlamına gelen "Adonay" kelimesinin söylenmesi istenmektedir. Şema duasında geçen ikinci isim ise "Elohim" olup bu isim tüm insanlar için Tanrı'nın genel bir adıdır.⁹⁹

3.4. Tektir

Şema'nın ilk cümlesi (Tesniye 6/4) aynı zamanda Yahudilikteki şu monoteist inancı da açıkça ifade etmektedir: "Tanrı tektir".¹⁰⁰ Şema'nın ilgili cümlesinde geçen "tek" (İbranice "ehad")¹⁰¹ kelimesi önceleri putperest düşüncelere karşı Tanrı'nın tekliğini göstermiştir. Başka bir ifade ile Tanrı'nın tekliği, çok tanrıcılığın karşıtı olarak gösterilmiştir. Fakat zaman içinde "tek" ifadesi önemle tekrar değerlendirilmiş ve "Tanrı sadece Bir veya Tek değildir, diğer tanrılar arasında da Tek ve Bir değildir. Mutlak anlamda Tek'tir ... Tanrı, evrende yarattığı her şeyden farklıdır" düşüncesine dikkat çekilmiştir.¹⁰² Başka bir ifadeyle Yahudi inancına göre sadece "Tanrı'nın dünyayı yarattığına inanmak" iman açısından yeterli değildir. Yahudilik bu inancın gerçekte bir anlam ifade etmesi için yaratma eylemini Tanrı'nın tek başına yaptığına inanılmasını da zorunlu kılmaktadır. Zira çok sayıda tanrıya inanmak aslında tanrı olmadığına inanmak kadar anlamsız kabul edilir.¹⁰³

Yahudi düşüncesinde monoteizm, öncelikli ve en belirgin şekliyle Yahve'den başka bir tanrının olmadığı anlamına gelmektedir. Bu tanım, monoteizmin en basit ve en açık tanımı olarak nitelendirilmektedir. Orta çağ Yahudi düşünürleri bu tanımı bir adım ileriye götürerek Tanrı'nın birliğini, gerek nitelik gerek nicelik olarak *eşsizlik/benzersizlik* olarak anlamışlardır. Bu da Tanrı'nın kesinlikle kıyas kabul etmeyeceği ve nihayetinde bilinemez olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁰⁴ Bu bağlamda Tanrı'nın bir beden formunun olduğunu yahut insani ihtiyaçları ve istekleri bulunduğunu düşünmek tamamen putperestlik kabul edilmiş ve kesinlikle bu şekilde düşünülmemesi emredilmiştir.¹⁰⁵

⁹⁹ Karesh - Hurvitz, "Shema", 471.

¹⁰⁰ Karesh - Hurvitz, "Shema", 471.

¹⁰¹ "Ehad" kelimesinin tercümesine ilişkin muhtelif görüşler için bk. Pinto, "The Shema and the Devotion to Only Deity", 25-27.

¹⁰² Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, 135-136.

¹⁰³ Benjamin Blech, *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*, çev. Estreya Seval Vali (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2003), 38.

¹⁰⁴ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 44.

¹⁰⁵ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 114.

Yahudi inancına göre Tanrı kendini farklı ortamlarda hissettirse dahi o aslında eşi ve benzeri olmayıp tektir. O, Mısır'da, Kızıldeniz'de, Sina'da, geçmişte ve gelecekte; bu dünyada yahut ahirette aynı Tanrı olup Yahudilerin yegâne Tanrısıdır.¹⁰⁶ Bu düşünce Tevrat'ta şu şekilde ifade edilmiştir: "Rab, İsrail'in Kralı ve Kurtarıcısı, Her Şeye Egemen Rab diyor ki, 'İlk ve son benim, Benden başka Tanrın yoktur'".¹⁰⁷

Yahudi inancına göre Tanrı mutlak olup kendi kendine yetendir. O birdir, bölünemezdir ve ondan başka tanrı yoktur. O, parçalardan ve kişilerden meydana gelmemiştir. O, başka hiçbir güce muhtaç değildir. Tanrı'nın birliğine iman, tanrı olarak ondan başka herhangi bir güç olmadığına inanmayı zorunlu kılmaktadır. Tanrı'nın birkaç kişilikten meydana geldiğine inanmak onun mükemmelliği düşüncesinin saflığını yozlaştırmaktır. Bunun aksini düşünmek onun mutlak mükemmelliğinde kusur olacağı anlamına gelecektir.¹⁰⁸ Öte yandan Tanrı'nın "birliği" istek ile eylem, niyet ile uygulama arasındaki birliği de ifade etmektedir. Bu ise Tanrı'nın, eyleminin amacından döndürülemeyeceği yahut saptırılamayacağı anlamına gelmektedir.¹⁰⁹

Tanrı'nın mutlak birliği düşüncesi, Yahudiliğin her zaman en karakteristik vasfı olmuştur.¹¹⁰ Bu özelliğiyle, kendilerini monoteizmin ilk temsilcileri gören Yahudiler, her ne kadar orijinal saflığı ile olmasa da monoteizmin diğer milletlere yayılmasının kendilerinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.¹¹¹ Bu çerçevede Yahudiler, monoteist inancı benimsediğini söyleyen Hristiyanlık ve İslam'ı eleştirmekten de geri durmamışlardır. Yahudilere göre bu iki din, bir şekilde, tanrı düşüncelerine bazı inançlar ilave etmiş yahut kimi şahısları yücelterek monoteizmin orijinal halini ve saflığını lekelemişlerdir. Bu söylemleriyle Yahudiler, kendi monoteist inançlarının çok daha saf olduğunu vurgulamak istemişlerdir.¹¹²

¹⁰⁶ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 44.

¹⁰⁷ Ysa. 44:6.

¹⁰⁸ Greenstone, *The Jewish Religion*, 198-199.

¹⁰⁹ J. Gerald Janzen, "On the Most Important Word in the Shema (Deuteronomy VI 4-5)", *Vetus Testamentum* 37/3 (1987), 287.

¹¹⁰ Greenstone, *The Jewish Religion*, 198.

¹¹¹ Friedlander, *The Jewish Religion*, 39.

¹¹² Greenstone, *The Jewish Religion*, 198-199.

Sonuç olarak Yahudilerin asırlar boyunca monoteizm inancına bağlı kaldığı, bu inançlarını terk etmektense canlarını seve seve vermeyi tercih ettikleri anlatılmıştır. Öyle ki Tanrı'nın merhametine güven ve teslimiyet duyan Yahudilerin Şema'yı okuyarak kendilerine zulmedenlere ve baskı uygulayanlara boyun eğmeyip ölüm ateşine gittikleri aktarılmıştır.¹¹³

3.5. Seveceksin

Şema'nın ikinci cümlesi (Tesniye 6/5) de sıkça tekrar edilmektedir: "Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz".¹¹⁴ Bu ifade bir Yahudi'nin sadece Tanrı'nın rızasını gözetmemesi gerektiğini aynı zamanda Tanrı ile arasında sevgiye dayalı bir ilişki geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Şema'nın ikinci cümlesi öte yandan bir Yahudi'nin Tanrı'nın emirlerini yerine getirirken takınması gereken dindarlığı ifade eden "kavana"¹¹⁵ anlayışına da işaret etmektedir. Ayrıca bir Yahudi'nin Şema okunurken sevgi ifadesi olarak *tsitsiti* öpmesi de beklenmektedir.¹¹⁶

Öncelikle belirtmek gerekir ki Yahudi inancına göre Tanrı'yı sevmek bir ibadet olarak telakki edilmektedir.¹¹⁷ Yahudi literatüründe çok basit bir ifadeden oldukça derin felsefi düşüncelere kadar Tanrı'nın sevilmesine dair pek çok düşünce serdedilmiştir. Örneğin Şema'nın Tanrı'yı sevin emrinin gerekçesi olarak "biz Tanrı'yı sevmeliyiz çünkü önce Tanrı bizi sevdi" denilerek oldukça basit ve sade cevap verilebilmektedir. Zira bu düşünceye göre ancak sevildiğinin farkına

¹¹³ Greenstone, *The Jewish Religion*, 198-199.

¹¹⁴ Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan *Kutsal Kitap*'ta "Tanrınız Rab'bi...seveceksiniz" şeklinde çoğul olarak tercüme edilen İbranice cümlemin aslı tekil olup "Tanrın Rabbi...seveceksin" şeklindedir.

¹¹⁵ Kelime anlamı itibarıyla "niyet" veya "yönlendirme" manalarını ihtiva eden *kavana*, bir Yahudi'nin Tanrı'ya dua ederken duasına yoğunlaşması, bir bakıma kendini dış dünyadan soyutlayarak ciddi bir ruh haliyle ibadetine odaklanmasıdır. Hâliyle kafası karışık bir Yahudi'nin, aklını tamamen duaya veremeyeceği için bu halde iken dua etmekten uzak durması icap etmektedir. Neticede *kavana* ile duanın sıradan bir ibadet olmadığına dikkat çekilmektedir. Yusuf Besalel, "Kavana", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 2/318; ayrıca bk. Seth Kadish, *Kavvana: Directing The Heart in Jewish Prayer* (USA: Jason Aronson INC., 1997).

¹¹⁶ Karesh - Hurvitz, "Shema", 472.

¹¹⁷ Reuven Kimelman, "While Saying the Shema", 43.

varmak sevgiyi ortaya çıkarmaktadır.¹¹⁸ Öte yandan Tanrı'yı seven Yahudilerin herhangi bir mükâfat beklemeden doğru olan her şeyi yapması ve herhangi bir cezalandırılma korkusu taşımadan bütün kötü şeylerden uzak durması beklenmektedir.¹¹⁹

Şema'da dikkat çeken bir diğer husus, Tanrı'nın bütün Yahudi milletini kastedecek şekilde (bizim) "Tanrımız" olduğu yazılmasına karşın "Tanrını seveceksin" denildiğinde bu ifadenin çoğul olmadığıdır. Başka bir ifadeyle, (sizin) "Tanrınız" değil (senin) "Tanrın" şeklinde geçmesidir. Bu düşünceden yola çıkıldığında inanç boyutunda Yahudi halkının bir bütün olduğu ancak her bir Yahudi'nin Tanrı'yı kendine özgü bir şekilde seveceğine dikkat çekilmekte ve "Rab, İsrail'in Tanrısıdır fakat sevgi ile o, her bir Yahudi'nin bireysel Tanrısı olmaktadır" yorumu yapılmaktadır.¹²⁰

Yahudi inancına göre, Tanrı'nın birliğinin kabul edilmesi Tanrı'nın sevilmesini zorunlu kılmaktadır. Genel olarak kabul edilen görüşe göre burada kastedilen sevginin soyut değil somut bir sevgi olması gerekmektedir. Somut sevgi ise "Tanrı'nın şeriatına itaat" gibi sadakatin somut bir işareti olmalıdır. Başka bir ifadeyle ilk iki cümle (Tesniye 6/4-5), Tanrı'nın eşsizliğini ilan etmenin yanı sıra Yahudilerden Tanrı'yı tanımalarının uygun bir ifadesi olarak onu sevmelerini ve ona itaat etmelerini istemektedir.¹²¹ Yahudilerin Tanrı'yı sevmesi, "eylemi" de gerektirdiğinden bu sevgi aynı zamanda Yahudilerin Tanrı'nın emirlerini yerine getirmelerini de zorunlu kılmaktadır.¹²²

Tanrı sevgisinin şahsi ve duygusal bir emir olduğunu aktaran Sifre Devarim¹²³ ve Talmud, bu sevginin fonksiyonel ve sosyal olması gerektiğini de belirtmektedir. Buna göre Tanrısını seven bir Yahudi'nin hâl ve hareketleriyle diğer insanlara örnek olup onları etkilemesi beklenmektedir.¹²⁴ Bu hususa Talmud'da özetle şöyle değinilmektedir:

¹¹⁸ Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", 2.

¹¹⁹ Rabbi Bachye, *The Duties of the Heart*, çev. Edwin Collins (New York: E. P. Dutton and Company, 1909), 49.

¹²⁰ Reuven Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", 4.

¹²¹ Alexander, "Women's Exemption", 535.

¹²² Jeffrey H. Tigay, *The Jps Torah Commentary: Deuteronomy*, ed. Nahum M. Sarna (Illinois: Varda Books, 2004), 79.

¹²³ bk. *Sifrei Devarim* (Erişim 25 Mart 2022), 32.

¹²⁴ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 78.

“Tanrının Rabbi seveceksin” (Tesniye 6/5), senin sayende Tanrı'nın ismi sevillecektir, anlamına gelmektedir. Bu nasıl yapılmalı? Bir kişi Tora'yı okumalı, Mişna'yı öğrenmeli ve Tora çalışan rabbilere hizmet etmelidir. Ticari ilişkilerinde insanlarla iyi geçinmelidir. Bu insanın halini gören diğer insanlar da şöyle diyeceklerdir: Ona Tora'yı öğreten babası ne mutludur, ona Tora'yı öğreten hocası ne mutludur; yazıklar olsun Tora çalışmayana. Ona Tora öğreten kişi görsün, onun amelleri ne kadar güzeldir, yaptığı işler ne kadar temizdir. [Böylesine bir insan için Tanrı şöyle diyecektir] “Kulumsun ey İsrail, görkemimi senin aracılığın ile göstereceğim” (Yeşaya 49/3). ... [Tora okumasına rağmen davranışları kötü olan Yahudiler] için ise Yahudi olmayanlar, “Bu Rabbin halkı, öyleyken ülkesinden çıkmak zorunda kaldı” (Hezekiel 36/20) diyeceklerdir. İşte bu insanların günahları yüzünden Tanrı'nın ismine hakaret ettiler.”

125

Yahudilerin Tanrı'yı sevmeleri gerektiğine ilişkin olarak Maimonides'in görüşleri de önemlidir. Zira Maimonides'in bu konudaki görüşlerine üstün gelecek bir fikrin Yahudi düşüncesinden ve felsefesinden şimdiye kadar ortaya çıkmadığı vurgulanmaktadır. Maimonides'e göre dinî bir duygu olarak sevgi ve korkunun her ikisi de “kâinatı tefekkür etmenin” neticesinde ortaya çıkmaktadır. Yaratılış üzerinde derin düşüncelere dalmak, “Tanrı'yı sevmek” ve “Tanrı'dan korkmak” şeklinde zahiren iki farklı dinî sonuca götürmektedir. Farklılığa karşın bu iki duygu temelde birbiriyle bağlantılıdır. Birini görmezlikten gelerek diğerini ele alıp anlamaya çalışmak mümkün olmayacaktır.¹²⁶ Buna göre, Maimonides *Mişna Tora*'da Tanrı sevgisini ondan korkmakla birlikte ele alırken şunları dile getirmektedir:

“Övülen ve Huşu veren Tanrı'yı sevmek ve ondan korkmak gerekir, çünkü “Tanrınız Rab'bi seveceksin” (Tesniye 6/5) denildiği gibi “Tanrınız Rab'den korkacaksınız” (Tesniye 6/13) da denilmiştir. Fakat bir kişi onu sevmenin ve ondan korkmanın yolunu nasıl keşfedebilir? Onun eserlerinin yanı sıra büyük ve muhteşem mahlûkatı üzerinde düşündüğünde ve bu sayede onun muhteşem, eşsiz ve sonsuz hikmetini idrak ettiğinde bu kişi kendiliğinden sevgi, övgü ve heyecanla dolacak ve Yüce İsmi bilmek için büyük bir arzu ile yanıp tutuşacaktır. Tam da Davud'un dediği gibi: “Canım Tanrı'ya, yaşayan Tanrı'ya susadı” (Mezmurlar 42/2). Ayrıca birisi bütün bu meseleleri düşündüğünde bir anda şaşkına dönüp korkuya kapılacak ve Hakîm olanın huzurunda önemsiz ve hafif bir bilgi ile ayakta dururken kendisinin son derece küçük olan aciz ve karanlık bir mahlûk olduğunun farkına varacaktır. Davud'un da dediği gibi: “Seyrederken ellerinin eseri olan gökleri,... insan ne ki onu anasın” (Mezmurlar 8/3-4). Üstelik ben, kâinatın Efendisi'nin eserlerinin büyük ve genel ilkelerini, bu konularla ahenk içinde açıklarım, böylece bunlar Tanrı'yı sevmeyi anlayan biri için bir fırsat sağlayabilsin.

”¹²⁷

¹²⁵ Talmud, Yoma, 86a.

¹²⁶ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 79-80.

¹²⁷ Maimonides, *Book of Mishnah Torah Yod ha-Hazakah*, çev. Simon Glazer (New York: Maimonides Publishing Co., 1927), *Mishnah Torah*, Foundations of the Torah, 2:2.

Maimonides'in de aralarında bulunduğu rabbiler, "sevginin korkudan daha büyük" olduğu kanaatindedirler. *Halaka*'nın da sadece sevgiye odaklandığı, Tanrı'nın esasen bazı şeyleri yaratmaktaki amacının insanın onu sevmesi için fırsat oluşturmak olduğu belirtilmektedir. Esas olan sevgi olduğu için korku, sevgiye ulaşmaya hizmet eden önemli ancak ikinci derecede ehemmiyet arz eden bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda sevgi, en önemli ve değerli dinî bir olgu olmaktadır.¹²⁸

Tanrı sevgisini korku ile birlikte zikretmesine ve her iki duygunun da kâinat üzerinde tefekkür etmek ile oluşacağını belirtmesine karşın Maimonides, öte yandan, Tanrı'ya olan sevginin onu bilmek/tanımak ile doğru orantılı olacağını belirterek Tanrı sevgisinin rasyonel boyutuna da işaret etmektedir. O, "Bir kişi Kutsal Olan'ı ancak onu tanıdığı oranda sever. Sevgi de bilgiye göre olacaktır, eğer bilgi az ise sevgi de az olacaktır, eğer bilgi fazla ise sevgi de fazla olacaktır"¹²⁹ diyerek bu konudaki düşüncesini veciz bir şekilde ifade etmektedir.

Maimonides, Tanrı'yı sevmenin başka bir boyutuna ise *Sefer ha-Mitsvot* (Emirler kitabı) adlı eserinde değinmektedir. Yahudilikte 613 emir içinde üçüncü emrin Tanrı'yı sevmek olduğunu belirttikten sonra Maimonides, bu emrin aslında Tanrı'yı anlamak için onun emirleri, eserleri üzerinde düşünmek ve bunları yakından incelemek anlamına geldiğini söylemektedir. Bu anlama neticesinde bireyin vecd haline ulaşacağına dikkat çekmektedir. *Tanrı'yı sevin* emrinin de gerçek amacının bu olduğunu belirtmektedir.¹³⁰

Bunlara ilaveten, gerçek sevginin ne olduğu üzerinde duran Maimonides'e göre, bir Yahudi Tanrısını aşırı derecede mükemmel ve çok güçlü bir sevgi ile sevmelidir ki böyle bir durumda bu kişinin ruhu Tanrı'nın sevgisine bağlı olsun. Sanki bir kadını seven aşığın, aşk hastalığı yaşaması, kendini daimî bir çarpıntının içinde bulması gibi Tanrı'yı seven de kendisini daimi bir ürpertinin içinde bulsun.¹³¹

¹²⁸ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 80.

¹²⁹ *Mishnah Torah*, Repentance, 10:6.

¹³⁰ *Sefer ha Mitsvot*, Positive Commandments, 3.

¹³¹ *Mishnah Torah*, Repentance, 10:3.

3.6. Bütün Yüreğinizle

Tanrı'yı "bütün yüreğinizle" seveceksin emrinin tam olarak ne anlama geldiği hususunda Yahudiler arasında görüş ayrılıkları vardır.¹³² Bu ifadenin duygusal olduğu kadar bilişsel unsurları da kapsayacak şekilde bir Yahudi'nin bütün tutkularına işaret ettiği düşünülmektedir.¹³³ Öte yandan Mişna'da geçen bir cümle,¹³⁴ "bütün yüreğinizle" ifadesinin insanın içinden gelen gerek iyi düşüncelere gerek kötü düşüncelere işaret ettiği şeklinde yorumlanmaktadır.¹³⁵ Bu doğrultuda her iki düşünce de Tanrı'nın sevilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu konuda Yahudilerin Tanrı'ya olan inançlarını ve sevgilerini kalplerine yerleştirmeleri gerektiği ve hatta bunu insanın Tanrı'ya karşı isyan, hiddet ve öfke ile dolu olduğu her durumda dahi yapması icap ettiği belirtilmektedir.¹³⁶ Hatta bir Yahudi, günah işlemek zorunlu olarak Tanrı'yı inkâr etmekten kaynaklanmadığından günah işlerken bile Tanrı'ya inanmalı ve onu sevmelidir.¹³⁷

Öte yandan Tanrı'yı sevmek, varlığının her bir parçası ile bir Yahudi'nin kendisini tamamen Tanrı'ya adamasını gerekli kılarken Tanrı'yı "bütün yüreğinizle seveceksin" emri de bir Yahudi'nin psikolojik ve manevi bütün yapısını onu sevmeye yönlendirmesini gerekli kılmaktadır. Bunu yapmak için de o Yahudi'nin, öncelikle tüm kötülükleri ve hatta kötülük arzusunu içinden çıkartması gerekmektedir.¹³⁸

3.7. Bütün Canınızla

Şema'da Tanrı sevgisinin nasıl olması gerektiği anlatılırken Yahudilerin onu bütün canları ile sevmeleri gerektiğine işaret edilmektedir. Sevginin, ölümden daha güçlü olduğuna dikkat çekilen¹³⁹ bu konuda, daha önce de temas edildiği gibi, Rabbi Akiva'nın düşünceleri ön plana çıkmaktadır. Talmud'da geçtiği üzere Rabbi Akiva, "bütün canınızla" ifadesinin "Tanrı sevgisi adına şehadeti göze almak" anlamına geldiğini bildirmiştir. Başka bir ifadeyle Rabbi Akiva "bir kişi,

¹³² bk. Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 129-135.

¹³³ Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", 4.

¹³⁴ bk. *The Mishnah*, Berakhot, 9:5.

¹³⁵ Ayrıca bk. Sifrei Devarim, 32.

¹³⁶ bk. Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 132.

¹³⁷ bk. Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 133.

¹³⁸ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 133-134.

¹³⁹ Kimelman, "The Shema as the Core of the Liturgy", 4.

canını alsa dahi Tanrı'yı sevmelidir"¹⁴⁰ demiştir.¹⁴¹ O, öğrencilerine ölüm anında bile Tanrı'yı sevmekte ve emirlerini yerine getirmekte ısrarcı olmayı öğretmiştir. Bu tür öğretilerin nihayetinde ise Şema, Tanrı'nın emirlerini yerine getirmek adına ölümü göze alıp mükâfatlarının ahiretteki yaşam olacağına inanan bütün Yahudiler için "savaş çılgılığı" olmuştur.¹⁴²

Ancak bir Yahudi'nin canını feda edecek kadar Tanrı'yı çok sevmesi kesinlikle yanlış anlaşılmaya mahal vermemelidir. Bu konuda, bir Yahudi'nin şehitlik büyük bir emirdir diyerek sebepsiz yere kendisini tehlikeye atması menedilmektedir. Örneğin, kendisini yakalatıp öldürülmeyi kafasına koyan bir Yahudi'nin bu amaç için bir putpereste satışması Tanrı'yı bütün canınızla seveceksiniz emri altında değerlendirilmemelidir. Aksine bu tür davranışta bulunan Yahudiler, hayatlarını tehlikeye attıklarından ötürü günahkâr görülmektedir. Tanrı'yı bütün canıyla seveceksin emrinin gösterileceği yer, şehit olmayı gerektirecek emirlerden birinin ihlal edilmesi durumunda ve bunun başkaları tarafından Yahudilere zorla uygulandığı zamanlarda geçerlidir. Böyle bir durumda da Yahudilerden Tanrı'nın adını kutsamaları ve onun emirlerinden birini ihlal etmektense öldürülmeyi tercih etmeleri beklenmektedir. Başka bir ifadeyle Yahudiler şehit olmak için fırsat kollamamalı, bu tür şehitlik talebinde bulunmanın maskelenmiş bir intihar olduğunu unutmamalıdır.¹⁴³

3.8. Bütün Gücünüzle

Şema'nın Tanrı sevgisine dair üzerinde durduğu bir başka husus ise bir Yahudi'nin Tanrı'yı bütün gücüyle sevmesidir. Tanrı'yı "bütün gücünle seveceksin" emriyle Yahudilerden sahip oldukları mal varlıklarını¹⁴⁴ Tanrı için feda edebilecek kadar onu sevmeleri istenmektedir. Ancak yapılacak fedakârlığın hangi boyutta olması gerektiği tartışma konusudur. Bu hususta dile getirilen en uç görüşe göre Yahudilerden gerek inançları gerek Tanrı'ya olan sevgileri için

¹⁴⁰ bk. *The Mishnah*, Berakhot, 9:5.

¹⁴¹ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 135.

¹⁴² Goldin, *The Ways of Jewish Martyrdom*, 51.

¹⁴³ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 140.

¹⁴⁴ bk. *The Mishnah*, Berakhot, 9:5.

sahip oldukları bütün maddi varlıklarından vazgeçmeleri istenmektedir.¹⁴⁵

Daha önce Yahudilerin Tanrı'yı bütün canları ile sevmeleri gerektiği belirtilmişti. Bundan kasıt ise Yahudilerin Tanrı için canlarını dahi vermeleri gerektiği idi. Bu doğrultuda Tanrı için canlarını verebilecek olan Yahudilerin söz konusu varlıkları olunca bundan fedakârlıkta bulunamayacakları düşünülmektedir. Buna göre "bütün gücünle seveceksin" emri bu tür Yahudilere, sadece canlarını değil aynı zamanda bütün paralarını da feda etmeye hazır olmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Zira dünyevi bütün varlıkların kaybedilmesi ve bunun neticesinde dilencilik yapacak kadar zor duruma düşmek insanın hayatını kaybetmesi kadar yıkıcı olmaktadır.¹⁴⁶

Sonuç

Şema, Yahudilikte Tanrı'nın birliğini veciz bir şekilde ifade eden en önemli cümle olup Yahudi inanç esaslarının özüdür. Yahudi inancının ikrarı olan Şema, Yahudiliğin günlük ibadetlerinde kendine yer edinmiştir. Şema'nın ibadetin bir parçası olarak okunması Musa dönemine kadar gitmektedir. Ölüm anında Yahudilerin son sözü olan Şema, aynı zamanda Yahudi hastaların manevi tedavisinde de kullanılmaktadır. Tarih içinde Şema, zaman zaman politik söylem olarak kullanıldığı gibi slogan ve parola olarak da işlev görmüştür. En dindarından en sekülerine kadar neredeyse bütün Yahudiler Şema'yı, Yahudi kültürünün bir mirası görmektedir.

Şema'da geçen "Dinle, ey İsrail! Tanrımız Rab tek Rab'dır. Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz" ifadesindeki her bir kelime hakkında Yahudi literatüründe detaylı açıklamalar yapılmıştır. Buna göre, "dinle" kelimesi, esasen sadece basit bir dinlemeden çok daha önemli ve derin anlamlar ifade etmektedir. Düşünmek, anlamak, Tanrı'nın buyruklarını kabul etmek gibi anlamları bulunmaktadır. "İsrail" kelimesi ise "tek" kabul edilen İsrailoğullarının hepsini kapsamaktadır. "Tanrımız Rab Tek Rab'dir" cümlesinde geçen "tek" kelimesi ise Yahudiliğin putperestliği yasakladığını gösteren ve Tanrı'nın birliğine dikkat çeken bir ifadedir. Bu anlayışa göre Yahudilerin Tanrısı, dünyayı tek başına yaratan, eşi ve

¹⁴⁵ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 141.

¹⁴⁶ Lamm, *The Shema Spirituality and Law in Judaism*, 142.

benzeri olmayan, insani ihtiyaç ve arzulardan beri olup kendi kendine yeten, her türlü kusurdan uzak olan bir Tanrı'dır.

Şema'nın ikinci cümlesi olan "Tanrınız Rab'bi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz" ifadesi Şema'nın bir önceki cümlesi ile yakından ilgilidir. Bu cümlelerin de her bir kelimesi üzerinde derin yorumlar yapılmıştır. "Tanrı'yı sevmek" Yahudilerce bir ibadet olarak benimsenmiştir. Tanrı'nın birliğini kabul eden bir Yahudi'nin Tanrı'yı sevmemesi asla düşünülemez. Zira Tanrı'nın eşsiz ve benzersiz olduğunu kabul etmek onun sevilmesini zorunlu kılmaktadır. Tanrı'yı sevmek onu tanımak ve bilmek ile doğru orantılıdır. Tanrı'yı "bütün yüreğinizle" seveceksiniz, denilmesi bir Yahudi'nin sadece iyi zamanlarında değil aynı zamanda Tanrı'ya karşı öfke ve isyan duygularının ağır bastığı anlarda dahi bu olumsuz duygulara yenilmeden, her şeye rağmen Tanrı'yı sevmesi anlamına gelmektedir. "Bütün canınızla" seveceksiniz denilerek de Yahudilerin Tanrı'yı ölümü göze alacak kadar sevmelerini gerektirmektedir. "Bütün gücünüzle" seveceksiniz ifadesi ise, icap ettiği durumda, Yahudilerin sahip oldukları bütün varlıklarından vazgeçecek kadar Tanrı'yı sevmeleri gerektiği şeklinde anlaşılmıştır.

Tesniye'deki ilgili cümleler (6/4-5) Yahudi olmanın, tek olan Tanrı ile benzersiz bir antlaşmaya çağrılmanın ve bir millet olarak bu ilişkinin sorumluluklarını ciddiye almanın ne anlama geldiğinin özünü yansıtmaktadır. Neticede, günde iki defa, "Sevgi" ile birlikte "Tanrı'nın birliğini" bildiriminin Yahudilerin karakteristik bir özelliği olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

- Adler, Herbert M. *The Jewish Prayer Book*. New York: The Union of Hebrew & Religion Classes, 1922.
- Alalu, Suzan vd. *Yahudilikte Kavram ve Değerler*. haz. Yusuf Altıntaş. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 3. Baskı, 2018.
- Alexander, Elizabeth Shanks. "Women's Exemption from Shema and Tefillin and How These Rituals Came to be Viewed as Torah Study". *Journal for the Study of Judaism* 42 (2011), 531-579.
- Bachye, Rabbi. *The Duties of the Heart*. çev. Edwin Collins. New York: E. P. Dutton and Company, 1909.

- Baron, Lori Ann Robinson. *The Shema in John's Gospel Against its Backgrounds in Second Temple Judaism*. Durham: Duke University, Doktora Tezi, 2015.
- Besalel, Yusuf. "Kavana". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 2/318. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.
- Besalel, Yusuf. "Şema". *Yahudilik Ansiklopedisi*. 3/ 670-673. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2002.
- Blau, Ludwig. "Liturgy". *The Jewish Encyclopedia*. 8/133-140. New York-London: Funk and Wagnalls Company, 1904.
- Blech, Benjamin. *Nedenleri ve Niçinleriyle Yahudilik*. çev. Estreya Seval Vali. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2003.
- Cooper, Howard. "'Hear O Israel': The 'Impossible Profession' of Jewish Faith". *European Judaism: A Journal for the New Europe* 36/1 (2003), 81-90.
- Dembitz, Lewis N. *Jewish Services in Synagogue and Home*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1898.
- Dupuche, John vd. "Three Prayers in Dialogue: The Shema, the Lord's Prayer, and al-Fatiha". *Journal of Ecumenical Studies* 52/4 (2017), 587- 609.
- Eisenstein, Judah David. "Shema". *The Jewish Encyclopedia*. 11/266-267. New York - London: Funk and Wagnalls Company, 1905.
- Friedlander, M. *The Jewish Religion*. London: Kegan Paul - Trench-Trübner, 1891.
- Goldin, Simha. *The Ways of Jewish Martyrdom*. çev. Yigal Levin. Belgium: Brepols Publishers, 2008.
- Greenstone, Julius H. *The Jewish Religion*. Philadelphia: The Jewish Chautauquoa Society, 1920.
- Gribetz, Sarit Kattan. "The Shema in the Second Temple Period". *Journal of Ancient Judaism* 6/1 (2015), 58-84.
- Hammer, Reuven. *Entering Jewish Prayer*. New York: Schoecken Books Inc., 1994.
- Heschel, Abraham J. *Between God and Man: An Interpretation of Judaism*. New York: Free Press Paperbacks, 1959.
- Hidalgo, Esteban J. "The Shema Through the Ages: A Pre-Modern History of Its Interpretation". *Andrews University Seminary Student Journal* 2/2 (2016), 13-34.
- Janzen, J. Gerald. "On the Most Important Word in the Shema (Deuteronomy VI 4-5)". *Vetus Testamentum* 37/3 (1987), 280-300.

- Josephus, Flavius. "Antiquities of The Jews". *Josephus: The Complete Works*. çev. William Whiston. USA: Thomas Nelson Publishers, 1998.
- Kadish, Seth. *Kavvana: Directing The Heart in Jewish Prayer*. USA: Jason Aronson INC., 1997.
- Kaplan, Lawrence J. "Worship of the Heart". *The Torah U-Madda Journal* 14 (2006-07), 247-250.
- Karesh, Sara E. - Hurvitz, Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. New York: Facts On File, 2006.
- Kimelman, Reuven. "The Case for Creation, Revelation, and Redemption in the Shema". *Proceedings of the Rabbinical Assembly*. New York: y.y., 1991.
- Kimelman, Reuven. "The Shema as the Core of the Liturgy". *Perspectives* 2/7 (1987), 1-4.
- Kimelman, Reuven. "'The Shema' Liturgy: From Covenant Ceremony to Coronation". *Kenishta: Studies of the Synagogue World*. ed. Joseph Tabory. 9-105. Ramat-Gan: Bar-Ilan University Press, 2011.
- Kimelman, Reuven. "While Saying the Shema". *Conservative Judaism* 23/2 (1969), 37-43.
- Klein, Isaac. *A Guide to Jewish Religious Practice*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 2004.
- Kohler, K. "Shema Yisroel: Origin and Purpose of Its Daily Recital". *Journal of Jewish Lore and Philosophy* 1/3-4 (1919), 255-264.
- Kutsal Kitap*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2001.
- Lamm, Norman. *The Shema Spirituality and Law in Judaism*. USA: The Jewish Publication Society, 1998.
- Levin, Meir. *With all Your Heart The Shema in Jewish Worship, Practice, and Life*. Israel: Targum Press, 2002.
- Levine, Ephraim. *Judaism*. London - New York: T.C. & E. C. Jack- Dodge Publishing Co., ts.
- Maimonides. *Book of Mishnah Torah Yod ha-Hazakah*. çev. Simon Glazer. New York: Maimonides Publishing Co., 1927.
- Maimonides, Moses. *The Guide For the Perplexed*. çev. M. Friedlander. London: Routledge - Kegan Paul Ltd., 8. Basım, 1951.
- Maimonides. *Sefer Hamitzvot*. Erişim 25 Mart 2022. www.sefaria.com

- Manni, Jacob. "Changes in the Divine Service of the Synagogue Due to Religious Persecutions". *Hebrew Union College Annual* 4 (1927), 241-310.
- Morris, Nathan. *The Jewish School An Introduction to the History of Jewish Education*. London: Eyre and Spottiswoode, 1937.
- Orlin, Eric vd. (ed.). "Shema". *The Routledge Encyclopedia of Ancient Mediterranean Religions*. New York - London: Routledge, 2016.
- Özen, Adem. *Yahudilikte İbadet*. İstanbul: Ayışığıkitapları, 2001.
- Pearl, Chaim (ed.). *The Encyclopedia of Jewish Life and Thought*. Israel: Carta Jerusalem, 1996.
- Pinto, Leonardo Pessoa da Silva. "The Shema and the Devotion to Only Deity". *Horizonte* 17/52 (2019), 20-42.
- Pirke Avot*. drl. Rav Naftali Haleva. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004.
- Pucci, Julia Claire. "A Call to Prayer: Reading Shema in Levi's Testimony". *Italica* 94/1 (Spring 2017), 52-63.
- Rüterswörden, U. "Sâma; Sêma; S'mû'â". çev. David E. Green – Douglas W. Stott. *Theological Dictionary of the Old Testament*. ed. G. Johannes vd. 15/253-279. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2006.
- Schürer, Emil. *A History of the Jewish People in the Time of Jesus Christ*. çev. Sophia Taylor - Peter Christie. Edinburg: T&T Clark, 1885.
- Sifrei Devarim*. Erişim 25 Mart 2022. www.sefaria.org.
- Silton, Nava R. vd. "Shema, Vidui, Yivarechecha: What to Say and How to Pray Jewish Patients in Chaplancy". *Journal of Health Care Chaplaincy* 16/3-4 (2009), 149-160.
- Telushkin, Joseph. *Jewish Literacy The Most Important Things to Know About the Jewish Religion, Its People, and Its History*. New York: William Morrow And Company, ts.
- The Jerusalem Talmud A Translation and Commentary*. çev. Jacop Neusner - Tzvee Zahavy. ed. Jacop Neusner. y.y., ts.
- The Mishnah*. çev. Herbert Danby. London: Oxford University Press, 1933.
- Tigay, Jeffrey H. *The Jps Torah Commentary: Deuteronomy*. ed. Nahum M. Sarna. Illinois: Varda Books, 2004.
- Wyse, Jackie A. "Loving God As An Act of Obedience: The Shema in Context". *Take This Word to Heart*. ed. Perry B. Yoder. 11-51. Eugene- Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2005.

Yoder, Perry B. "Introduction". *Take This Word to Heart*. ed. Perry B. Yoder. 1-10. Eugene - Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2005.

Zahavy, Tzvee, "Political and Social Dimensions in the Formation of Early Jewish Prayer: The Case of the Shema", *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* 1 (1989), 33-40.

Zahavy, Tzvee. *Studies in Judaism*. USA: y.y., ts.